

Kőbányai János

Vakításváltás*

Az elmúlt év adventi emelkedettségében, közvetlen a karácsony előtti hétvégén jelent meg György Péter zsidó identitás- és emlékezetpolitikáról szóló eszmefuttatása. („Korszakváltás”, *Népszabadság*, 2015. dec. 19.). Noha a zsidó Jehosua ben Jozsef születésnapjánál nincs eredetibb alkalom a zsidóság és kereszténység viszonya kitárgyalására (héberül: *bag ha molád* – a születés ünnepe –, pontosan jelzi ezt az eredendő viszonyt), de a György felidézte magyar történelmi korszakok, s azok diskurzusai, szinte esztétikai erővel parancsolják, hogy az év végi bensőséges és vidám ünnepek alatt ne visszhangozzanak tovább. Azonban az új évvel beköszöntő hideg napok már kikényszerítik a választ, nehogy a „hallgatás beleegyezés” jeleként rögzüljön az effajta múltértelmezés.

György ezúttal a közelmúltban különböző fórumokon (*Magyar Narancs*, *HVG*, *ÉS*) szerteágazó, zsidósággal kapcsolatos vitáit homogenizálta (az ELTE második világháborús veszteségeinek emlékműve, a Hóman-szobor viharai és a magyar *habad* mozgalom térfoglalása). Mondandójának lényege azonban visszanyúl az *ún.* „Romsics–Gerő-vitára”. Saroktétele innen köszön vissza: „Mifelénk az történt, hogy az emancipáció és az asszimiláció máig érvényessé vált hagyománya 1945 után, *egy diktatórikus rendszerben vált elfogadottá* (kiemelés tőlem, *K. J.*), s az ellentmondás zavarba ejtő, de attól még tény, hogy az államszocializmus modernitásának egyik kétségbevonhatatlan eredménye lett.” Korábban: „A zsidók – azok, akik túléltek 1944–45-öt – utóbb, 1945 után, a kommunista diktatúra évtizedei alatt élhettek végre nem zsidóként, ha azt tartották kívánatosnak. Abszurd vagy sem: de a kíméletlen elnyomásra épülő, a polgári szabadságjogokat radikálisan korlátozó rendszerben emancipálódhattak. Ez a folyamat önellentmondásos, fájdalmas, részben reménytelen – és mégis modern volt.” („Nem ússzuk meg”, *Magyar Narancs*, 2012. júl. 12.)

A történelem mozaikjainak ilyenét összevariálása az újkori magyar történelem, s benne a magyar-

zsidó elbeszélés elterelésére tett kísérletet. Maga a nyelv is fellázadt a hamisítás ellen, amelyet az anyagán szuszakolnának le az közönség torkán – vajon a diktatúra és az elfogadás fogalmai nem egymás antagonistikus ellentétei?

A Rákosi–Kádár-korszak csak annyiban volt modern, amennyiben egy-egy diktatúra sokszor felvilágosult, hasznos vagy igazságos intézkedéseket képes oktrojálni a maga alá gyűrt társadalomra, mert nem tűr ellenvéleményt s a demokráciával járó körülményes érdekegyeztetést. (Ezen az alapon Mussolini vagy Sztálin rendszere is modern volt, vagy a Bach-korszak, amely kétségtelenül praktikusá tette a közlekedést és az oktatást.) Ha az antiszemitizmus megszüntetése kétségtelenül üdvözlendő, netán modern (?) fejlemény, vajon beteljesíthető-e, ha a köztudat méregtelenítésének feltételei – szabad diskurzus, kutatás, oktatás, gyász-munka – hiányoznak, pontosabban: tiltottak?

Lehet, aki a diktatúrában szocializálódott, annak az antiszemitizmus szabadságának intézményes betöltése összekeveredhetett a kártékony nézet elillanásával, de azóta korszaknyi idő telt el a maga sokkoló-cáfoló tapasztalataival. (Magam, szociográfusként, amint egy jelenséget – a csövesekét – megkapartam, azonnal találkoztam az antiszemitizmus virulens létezésével a hetvenes években – szórványosan már előbb is a katonaságban, és az egyetemen is.) Az antiszemitizmus nem rezsim-, hanem társadalom-függő. A társadalom pedig bonyolultabb, s főként organikusabb képződmény, mint a társadalmat ideig-óráig irányító berendezkedések – pláne, ha azokat nem külső, hanem belső erőviszonyok teszik kormányzóerővé.

A társadalom viszonyai lassú, csak évszázadokkal mérhető tempóban fejlődnek át mennyiségi változásokból az oly óhajtott minőségiékké – s akkor is szerencsés s főként nyugodt körülmények között. A 19. század közepétől Magyarországon hazát kereső, magyarrá válni kívánó zsidók integrálására nem állt rendelkezésre ez a reformkortól a napjainkig tartó öt-hat nyugodt, vagy csak trauma- és ka-

* E cikk (közel felére) rövidített változatban megjelent a *Népszabadság* 2016. január 9-i számában.

tasztrófamentes emberöltő. Asszimilálódni ugyanis nem lehet absztrakt módon egy néphez, hanem csak a társadalom bizonyos meghatározott erőit leképező, s ennek megfelelően markáns habitusú és kultúrájú, csoportjaihoz. A később magyarrá vált zsidók a feudális magyar társadalomba érkeztek, ahol (akár már a középkorban is) sem az uralkodók, sem az alávetettek rendjébe nem illeszkedhettek (asszimilálódhattak) – ezért a köztes (közép)polgári réteget vagy osztályt (más „idegenekkel”, főleg németekkel) maguknak kellett megteremteniük. Egy, a társadalom vezetésére vállalkozó réteg akkor is véres küzdelmek során vette át a vezető pozíciókat egy-egy országban, ha a társadalom azonos vallású és etnikumú rétegeiből rekrutálódott (lásd a Nagy Francia Forradalom történetét), azonban a maguknak különböző okokból magukból polgárságot vagy kapitalista osztályt ki nem fejlesztő, s ezért azt importáló társadalmakban ez a helyfoglalás traumatikusabb körülmények között zajlott le – betemethetetlen szakadékokat hasítva a társadalmak testébe. (Az idegen konkurenciájára válaszoló revans-kirekesztést, vagy Pap Károly szavaival: „öngyilkosságot”, a „kitelepitett németek” sorsa példázza, akik a zsidókéhoz hasonló gazdasági-kulturális szerepükért szintén elnyerték a maguk „kiszántását” a magyar televényből.) Tehát a feudális Magyarországot modernné formáló funkcionális szerep-viszony a magyarrá vált zsidók és magyarok termékeny és egyben tragikus szimbiózisának a kulcsa (Ady szavaival: „korrobori tánca”). Ezért elbeszélésük máig munkáló „leitmotívja” és tragikus mozgatórugója, amely még a Kádár-kor felszíne alatt is hullámozott, mint a tömegsírra sebtében rászórt vékony földréteg.

Mindennek nincs köze ahhoz, hogy az egymással a kontinuous hidat visszafelé építő Horthyról és a mai, egykor majd Orbán Viktorról elnevezendő korszak bárkit is korlátozna abban, hogy mit kezdjen zsidó hátterével. A legkülönbözőbb ajánlatok – szinte több is, mint ahány zsidó van – éltek és élnek a piacon, s mindenki szabadon fejthette és fejteti ki agitációját a maga irányzata érdekében. Ellentétben a Rákosi–Kádár-korszakkal, ahol egy szűk, s spiclikkel ellenőrzött, nyomás alatt tartott ketrecbe gyömszölték a zsidó létezését – csekély vigaszként, hogy minden más azonossággal egyetemben. Nemcsak tudománytalan, de felelőtlenség is összekeverni a társadalmat a rajtuk regnáló rezsimekkel. Ugyanis a zsidók Horthy-korszak utolsó szakaszában történt „kiszántásának” ama „őrségváltáshoz” van eredendően köze, amely a zsidó polgárság (még egyszer: nem vallás, faj) s a belőle „kivirágzott” értelmiségnek a javait és pozícióit s bizonyos szak-

mákban elért hegemoniáját kívánta meg- vagy visszaszerezni – s mivel ezt másképp nem érthette el, a német haláltáboroknak kiszolgáltatás s más, életből kiiktató spontán vagy szervezett akciók által, amelyeknek az 1938 utáni jogalkotással már mélyen megágyazott. Ez utóbbinak éppen az 1939-es viszonylag demokratikus választások nyújtottak legitimitációt, amelyhez hasonlóra 1947 és 1989 között nem akadt példa.

A magyar zsidóságnak a magyar társadalomból „kiszántása” megtörtént – mégpedig a társadalom jelentős részének akaratóból. Ez keserű pohár 70 év távolságából is – áldozatoknak és elkövetőknek s az ő örököseiknek egyaránt. Éppen azért, mert ezt a tényt nem lehet rezsimekre, netán kormányfőkre fogni, s ezzel kívül helyezkedni a történetből és felelősségből – mint teszi oly kontraproduktívan György felvezető mondatában is: „Önáltatás lenne nem látnunk, hogy a kormányfő tudatosan, lépésről lépésre próbálja fölbontani a zsidóemancipáció és -asszimiláció nehéz évtizedek alatt kialakult, összeállt szerződését, társadalmi békéjét...”)

A keserűség görcsösen szorongatott poharát csak az alapos, nem másra, hanem a magunkba nézésen alapuló megbocsátás kegyelme vehette volna ki a kezünkől. Amit csak rendre elodáz – úgy tűnik mindörökre – a holokauszt emlékének és következményeinek ez a „mai kocsmá” színvonalára átpolitizálása. A György által idézett T. G. M.-okfejtéssel („Legyen csak Hóman-szobor”, *HVG*, 2011. dec. 11.) minden demokrata egyetérthet. Ha a magyar társadalomban ma reális igény mutatkozik Hóman Bálint-szoborra, antidemokratikus és szereptévesztő ezt megakadályozni – leginkább a manifeszt érintettek (a MAZSIHISZ) részéről. T. G. M. felmutatta az organikus társadalmi gyökereket, amelyek ezt az igényt kontinuuusan megalapozták. Ugyanis ő nem politikusok, hanem a kánonba bevett magyar írók: azaz a társadalom leghivatottabb szószólói példáin keresztül bizonyította a szoborállítás társadalmi beágyazottságát. Bizony azért sem volt tanácsos a szemitáknak az antiszemiták ellen a széles külföldet is mozgósítva tüntetnie, mert ezzel megakadályozták, hogy a potenciális érintettek, a nem zsidó magyar közvélemény esetleges s csak egyedül produktív fellépését, amelynek ez a provokáció a szembenézésből kiinduló cselekvésre adhatott volna alkalmat. Így az antiszemita tábor megint a nemzeti autonómia megsértéseként fogja fel a szoborállítás külföldi kormányzatok támogatásával történt meghiúsítását, s nem pedig a magyar társadalom undorodásának, amiből akár okulhatna is. Miért nem bízik György ilyen autonóm erő létezésében? Vagy ha nem bízik, ezt a „tényt” miért

nem ismeri el, s netán erre miért nincs válasza? Mert ez a kérdés. Mi motiválja az önjelölt és erőszakos szembenézéstől megkímélés szándékát?

Vagy: kellő közönség híján, miért nem bízik az igazság, akár isteni erejű, megmutatkozásában?

Erre két példa is adódik saját területéről. Ama gábrieles emlékműhöz ha elsétál – én a napokban jártam arra egy metsző hideg és ködös estén át-szűrődő misztikus fényekben –, ahol a drága anyagból emelt hazugság-giccsel bátran farkasszemet néző, lefóliázott fénymásolatokból, levelekből, személyes tárgyakból és dokumentumokból álló ellen-emlékmű nemcsak a jelenlegi magyar valóságról adott hű képet, de a „felek” igazságáról is – megajándékozva a valódi katarzis felszárnyaló élményével. (Amelynek nem paradox módon alkotó részese az ércebe öntött hazugság is.) S még közelebről gyújt világot a György által félmjelzett emlékezet-politikai project, az ELTE második világháborús emlékműve. Komoróczy Géza cikke („Öt héber szó egy feliratra”, *ÉS*, 2015. dec. 4.) feltárta az emlékmű tényyszerű hátterét: „A Trefort-kerti feliraton 198 név olvasható. Közülük – számításaim szerint – 188 volt zsidó.” Ez a döbbenetes, vagy az isten mutató-ujját is megérzékítő adat-arány a legerősebb érvelő igazságtartalom amellett, hogy a holokausztban a

magyarok és a magyar zsidók történelme végérvényesen különvált. (Amelyen a héber feliratok sem abroncsoznának – a blaszfémiát könnyen átérzhetjük pl. Szerb Antal neve mellett.) A rettenetes aránypár mozzanatában minden egyéni sors akarása szétolvadt a holokauszt, olvasatomban: az Apokalipszis tüzeiben. Hiszen milyen háború az, amely ilyen arányban tett különbséget a pusztításban zsidók és nem zsidók között? (Nem volt ilyen közös háború! Nem összekeverendő a zsidók ellen viselt háború a második világháborúval, ha egy időben is zajlottak.) Vagy csak milyen történelmi idő, év az, amely ilyen különbséget tesz a tanúi között? Más fénytörésből: hogyan magyarázható az, hogy egy magyar elitintézménynek szinte csak zsidónak tekinthető halottai vannak? S ha igen, mit jelent, üzen tanulságul (tanúságul) ez a tény? S mi az, ami ma legitimálja e sokkoló arány fényében az emlékművön való közös szereplést? Mit forraszt össze ez az aránypár két oldala? (A gábrielesek népéhez tartozó Balog Zoltán erőforrás kétszeri, jól mediatizált kézfogása Györggyel eme apropóból?)

Az igazságnak ez az egyre áthatóbban ragyogó fénye hogyan és miért vakít még mindig, ahelyett, hogy elhozná a megvilágosodás kegyelmét?

2016. január első napján

Fázsy Anikó 1939–2016

Az irodalmi (szellemi) élet titkos hajszályökeireinek összefonódásai sokszor örökre titokban maradnak. S ha fel-felfeslenek is – legtöbbször a halál végzettsége teremt számukra alkalmat, mint most kollégánk, barátunk, szerető drukkerünk, Fázsy Anikó halála. Nem volt szerzőnk, egy-egy baráti vagy inkább szövetséges cserehirdetés a *Nagyvilággal* hagyott látható nyomot az indulás évfolyamaiban. De ez a kölcsönösen segítő, bátorító „mindennapi” viszony negyedszázadon keresztül melegítette mindkét műhely szellembélt sorsát.

Ezek a hajszályökek nem ismernek oldalakat, politikai platformokat, csak az irodalomért elkötelezettséget, a szenvedélyes választást – ami behatárolja az ember életét. Jó lenne, ha ez a felismerés nemcsak a halál bevégeztségében munkálna.

Ha nem ismertük is volna személyesen, illene emlékeznünk a veszteségre – egy nagy folyóirat szerkesztője volt. S ő maga pedig egyike a magyar kultúra hős-munkásainak, akik az életüket egy folyóirat fentartásának sziszifuszi munkájába fektetve hagytak nyomot. (Amellyel semmilyen párhuzamos egyéni teljesítmény nem versenyezhet – mert ez a munka más dimenzió, anyag és elkötelezettség, ha felolvadni látszik is egy kollektívum teljesítményében.) A magyar rendszerváltás óta folyóiratot fenntartani, s ami Anikó esetében történt: folyóiratot átvezetni a nagy politikai és társadalmi szakadékon – ez a tett egyszer majd a magyar kultúratörténelem elbeszéléséből is kidomborodik, ahogy most Anikó alakja – a halál véglegessé formáló kontúrjaiban.

Fájó szívvel búcsúzunk tőle, aggódva műve folytatódásáért.

